

„Боротьбою здобудем ми право своє!“

ДИКИЙ

ЯКІ МАЮТЬ БУТИ ЗЕМЕЛЬНІ ПОРЯДКИ В РОСІЇ?

З російського переклав С. А—енко.

Друк і наклад партійної друкарні
1915

I.

СЕЛЯНСЬКА НУЖДА.

Давно вже ведуть ся в нас балачки про те, що село нидіє, а селянство йде до повної руїни. І в балачках сих — свята правда.

Селянська земля виснажена, урожаї місцями на диво погані, число господарів без коней зростає, мужики або недоідають, або навіть пухнуть і мрут з голоду; наростають селянські довги та недобори, чимраз тіснійше й тіснійше затискається на шиї »орача« петля, накинена поміщиками, глитаями — кровопійцями та чиновниками; робоче селянство втікає з прадідної землі, — втікає або на нові місця в пігоні за »землицею«, або в міста, до фабрик і заводів; а хто не втікає, хто остається на ріднім сміттю, той з горя й роспуки, намагається помогти собі »своїми способами«, самосудною розправою з поміщиками й лихварями.

Так кажуть люди... і в балачках сих, повтаряю, виявляється ся неприкрашена, але болюча, гірка правда! Адже-ж населенне Росії — се перш усього населенне селянське. Адже-ж країна наша — се перш усього країна хліборобська:

біля сто міліонів хліб обробів — се ніякі жарти! І от — селянство марнє, село нидіє. Значить ся, убожіє мало що не ціла Росія! Значить ся упадає мало що не ціле наше народне господарство! Тепер зрозуміло, чому мимовільна тривога закрадається до серця кожної людини та чому кожен шукає відповіди на болюче питання: звідки береться »занепад села«? Що викликує в нас остру селянську нужду? Де властива причина нашої руйни?

Причин багато. Винні тут, розуміється, і податки не під силу, і сільська темнота, і багато дечого іншого. Але головних причин дві: одна — се малоземеллє, друга — се нерівномірний розділ земель. Про се останнє нема що багато й балакати: вистарчить, коли порівняти земельне багатство якого небудь поміщика з бідненьким наділом першого ліпшого робочого селянина, а відразу стане ясно, що значить »нерівномірний розділ земель«. І длятого я задержуюся тут — тай то тільки з легка — на малоземеллю.

Знаючі люде твердять, що селянин, наприклад Московської губернії, має до своєї розпорядимости три рази менше землі, якби він міг обробити сам своїми руками, без помочи наймита. Теж саме й по інших губерніях. Так наприклад в Балахівськім уїзді, Саратівської губернії, середно-велика селянська сім'я, яка має зелізний плуг, може обробити від 20 до 25 десятин орного поля (при триполевій системі). В дійсності однаке обробляє вона тільки 10—12

десятин, себ то два рази менше через те, що нема в неї стільки землі, щоби прикладти до неї цілу свою робочу силу в цілій повні. Але се ще пів біди. Властива біда в чімось гіршім, а власне: теперішні наділи такі малі, що з них і виживити ся годі, а не то, щоби тільки не можна вложити в них цілої своєї праці. Не буду розказувати, коли й як почала ся отся селянська біда; скажу тільки, що прибільшено її в двоє під час визволення селян від кріпацької залежності: даючи волю, їх при наділі землею покривдено; »визволений« селянин дістав далеко менше землі, як він її мав тоді, коли був на становищі кріпака.

Так наприклад в Саратівській губернії припадало за кріпацького права »на душу« майже 5 десятин землі, а разом з »волею« припало на ту саму душу пересічно тільки около 3 десятини!

І не на дурно все те було зроблено. Поміщикам треба було, щоби мужик не вирвав ся з під їх власти, щоби він мав і постійну потребу поміщицької землі, і свободний час для роботи на поміщика. А щоби до сеї ціли дійти, найліпше було, розуміється ся, скривдити його при наділі землею. Так і зроблено.

Минули десятки літ. Селянське населення зростало, а наділи роздроблювали ся, зменшали ся. І от тепер мужик опинив ся в цілковитій неволі в поміщиків — тай не тільки в одних лише поміщиків!

Малоземеллє примушує селян арендувати або купувати землю в поміщика. Звідси й береть ся

залежність: плати за аренду тричі стільки, як варта, скільки зацінить сам поміщик, купуй, що предложить »батьки-добродії« та викладай на стіл, скільки домагають ся. А як що не має в тебе грошей на аренду та на закупно землі, — то йди за наймита все до того самого поміщика за малу заплату, іди на те життє, в якім ніколи не будеш ситий, а завсіди працювати-меш, як на каторзі.

Є ще, кажуть, і інший вихід з біди від ма-
лоземелля. Тільки чи се справді вихід, чи може
нове, ще гірше ярмо — на се може відповісти
тільки той, хто на власній шкірі випробував, як
то гарно бути довжником сільського лихваря-
кровопійці. Чи задумує мужик докупити землі
або взяти її в аренду, чи треба йому як найшвид-
ше вирівнати свої залегlosti, заосмотрити ся в
зерно або придбати собі коника, — всюди крово-
пійця лізе до нього з »доброю« радою та з »бра-
терською« помічю, і всюди давить, ошукує, ду-
шить мужика.

Одним словом, куди-би там не крутити, а
випутати ся з біди робочому селянинови ніяк не
вдається ся. Здається ся ніби, що він буцім-то са-
мостійний хазяїн: в нього-ж є свій шма-
ток землі, хата, старозавітний плуг, заморена ко-
била — якже се він не хазяїн? Ба, але поруч з
землею, хатою, плугом і кобилою є в нього під
боком поміщик і лихвар; от і тріпочеться він в
сітях, розложених на нього сими »добрими сусі-
дами! Прикований гіркою конечністю до помі-
щицької землі та до лихварської кишень, раб пана

і раб кровопійцї, опинив ся він в положеню несвобідного арендатора, несвобідного наймита та несвобідного довжника: чи хочеш, чи не хочеш, а лізь в ярмо, — сьогодня арендуй, а завтра йди в наймити, або кланяй ся в пояс лихвареви. Гарний се хазяїн, що з хазяйства й зі своєї землі ніякого доходу не має: цілий заробіток і цілий дохід, що його дає земля, ідуть в кишенню поміщика, лихваря, торговця, що скуповує хліб, та в державний скарб, що витискає з нього податки; а в самого мужика, в найліпшім випадку, остається ся тільки от трохи там чогось, аби не здохнути з голоду та далі тягнути своє звичайне робоче ярмо. Одним словом, виходить таке, що він — буцім-то самостійний хазяїн! — працює ціле своє життє не на себе, а на іншого хазяїна, від якого він і дістаеть, так само як і кожен наймит, тільки лише робочу плату за свою працю! Буває однаке навіть нераз так, що робочий селянин віддає поміщикови та кровопійцї не тільки цілий дохід з землі й з господарства, але ще й частину сеї своєї робочої плати, себ-то частину тих мізерних засобів, якими його душа держить ся в тілї.

І так, наш робочий селянин, властиво кажучи, се ні-то хазяїн, ні-то наймит, з уваги на цілий уклад свого життя та на рід свого заняття, він буцім - то й справдї хазяїн; але з уваги на свій заробіток, на засоби до життя він нічим не відрізняється ся від безземельного мужика, від наймита або сільського пролетаря. Ярмо поміщицьке, ярмо лихварське та ярмо фа-

брічно-заводське — отсе три тернисті шляхи, якими йому, хоч-не-хоч, доводить ся йти. А на ті шляхи пхають його малоземелле та нерівномірний розділ земель...

II.

ЯК ЗАРАДИТИ БІДЇ?

Є такі вузькоглядні люди, які думають, що вистарчить докинути мужикови ще там яку зайву десятину землї, і всім його злидням прийде кінець. І навіть не приснить ся сим добрягам, що коли мужик дістане доповняючий наділ і останеться й на будуче при старих земельних порядках, коли він по давньому буде жити поруч з великим землевласником і лихварем, коли, як і раніше, буде можна землю купувати, продавати, віддавати в аренду та оставляти в спадщині, то не діждати ся мужикови добра. Мине один — другий десяток літ від часу доповнрюючого наділення землею, сільське населення розростеться, наділи роздроблятимуться поміж дітей і внуків, — і все знову вернеться на давнє місце, село по давньому буде нидіти та занепадати: знову стане недоставати землї, знову доведеться мужикови купувати й арендувати землю та йти з поклоном до пана та лихваря, знову доведеться йому залазити в ярмо наймита або фабрично-заводського робітника. Значить ся, малоземелле — малоземеллем, алеж-бо корінь лиха неначе й не в нїм, а в чімось іншім. А в чім-же?

Дехто відповідає на се так: відберім усю землю від поміщиків і сільських багатирів, від державного скарбу, царської фамілії і монастирів та поділом її поміж селян — переведім, мовляв, »загальне зрівнаннє«, і тоді мужик заживе собі на прочуд гарно.

Видається ся, що думка ся неначе й розумна, одначе пожитку з неї все одно, кінець кінцем, ніякісінького не буде. А се ось чому.

Що значить перевести »загальне зрівнаннє«? Се значить — роздробити землю на окремі, рівні що до вартості шматки та віддати їх на вічне посіданнє, на приватну власність, скажім Іванови, Сидорови, Петрови, Карпови і т. д. З самого початку вийде неначе й справді загальне зрівнаннє. Ба, але що дальше? Дальше почнеть ся на ново стара історія. Іван продасть свій удей в цілості або в часті, а Сидір віддасть його під застав, аби поставити собі нову хату або докупити собі худібки; і ніхто не сміє заборонити їм сього, бо-ж земля — се їх приватна власність. Петро почне віддавати свій удей в аренду через те, що се видасть ся йому кориснішим, як самому обробляти землю. Карпо, вмираючи, запише свій удей своїм дітям, а ті прогадауть його та відчинять за одержані гроші один торговлю, другий коршму, третій заїздний дім. І так дальше, і так дальше. Земля знову як і ранійше, стане течи з рук до рук: від одних відпліве, до других припліве, за декілька літ знову з'явить ся нерівність, знову розмножать ся безземельні, малоземельні та многоземельні; по се-

лах народить ся нова порода »поміщиків«, — сим разом уже з поміж самих селян, — які, незгірше поміщиків зі шляхти, зачнуть давити й обдирати робочих мужиків. Коротко кажучи, земельне поневолення відродить ся наново в цілій своїй силі, робоче селянство опинить ся, як і давнійше, в положенню несвобідних арендаторів, довжників і наймитів, а на душі поневолених мужиків наново заворушить ся гірке питання: що робити, як зарадити бід? Значить ся виходить, що зрівнанню зрівнанню не пара, що й »нерівномірний розділ земель« треба касувати зі знаннем справи та розумно, а не так, як кому стрілить до голови.

Я сказав вище, що головні причини, які витворили селянську нужду, зводяться до малоземелля та нерівномірного розділу земель. А тепер ми дізналися, що і малоземелля і нерівномірний розділ земель, своєю чергою, звязані тісно з одною дуже важко обставиною в теперішньому укладі господарського життя народу. Ся обставина й являється ся, так сказати-б основною причиною селянської руїни: в ній міститься ся корінь того лиха, яке опутало село від верху аж до споду. А лихо се — приватна власність на землю.

Ще півтора століття тому назад один з великих мислителів і заступників робочого народу, Француз Жан Жак Руссо, писав:

»Перший, хто, відгородивши шматок землі, задумав сказати: »се — моє«, і знайшов людей на стільки дурних, щоби йому повірити, був властивим основателем сьогочасної суспільноти. Від скількох злочинів, війн, убийств, від скількох не-

щасть і жаху вибавив-би був людськість той, хто-
би був вирвав з землі кілки, засипав граничний
рів, та гукнув до людей: не слухайте того обман-
ця! Ви пропащі, як що ви забудете, що плоди
землі належать до всіх, а земля — нічия!«

Багато води протекло від того часу, коли
були сказані сії прегарні слова, а тимчасом »убій-
ства, війни, злидні й нещастя« тягнуться дальше
і не видно їм кінця: кілки все ще не вирвані, межі
не закопані, плоди земні належать тільки до не
многих, а сама земля, пошматована на куски,
остається й надалі в руках »обманців«, яким ві-
рють тисячі дурних. І всюди, де земля відмежо-
вана »кілками та ровами« на окремі шматки,
всюди, де на кожнім такім шматку міцно сидить
власитель та реве на ціле горло: »се мое!« —
всюди там істнє малоземелле, істнє нерівномір-
ний розділ земель, істнє безвихідна селянська
нужда, істнє множество звязаних з отсею нуж-
дою злиднів. І буде істнувати до тої пори, доки
люде не перестануть дивитися на землю, як на
товар, який можна купувати, продавати, віддавати
в аренду, дарувати, оставляти в спадщині, доки,
одним словом, буде істнувати приватна
власність на землю.

І так, ми знайшли основну причину земель-
ного безголовя та тих нещасть, які з неї випли-
вають: се — приватна власність на землю, се —
право кожного землевласника, і великого і дріб-
ного, розпоряджати землею, як товаром.

Скасуйте приватну власність на землю, не
обходіть ся з нею, як з товаром, — і земельне

питаннє буде розвязане в користь усіх працюючих. Коли се буде зроблено, тоді й робоче селянство раз на все вибавить ся від поміщицької та лихварської неволі; тоді воно й наймитувати не буде, бо-ж кожен буде працювати сам на себе і для себе та не буде до кого наймати ся на службу; тоді прийде край тому безглуздому положеню, в якім тепер виснажує себе робочий музик, сей, при теперішніх порядках, »ні-то хазяїн, ні-то наймит«.

Нераз доводило ся чути від селян: земля — божа, земля — нічия. Як розуміти сї їх слова?

»Земля — божа!« Се значить, що панувати над нею всеціло не має права ні правительство, ні громада, ні шляхтич, ні селянин, бо-ж всякий »дар божий« — се добро всіх людей.

»Земля — нічия!« Се значить, що вона не Івана, не Карпа, не Сидора, тільки і Івана, і Карпа, і Сидора, і кожної іншої робочої людини, бо всі вони мають право прикладти до неї свою працю, всі вони можуть користувати ся нею для свого добра.

Як що се не пусті слова, то треба перевести їх в життє, треба зробити так, щоби земля справді стала добром цілого народу, і щоби кожня людина, хто-б вона там не була, дісталася право до землі, як що тільки вона хоче обробляти її своєю працею сама або в товаристві з іншими, такими як вона сама, робітниками.

Деколи кажуть: нема в людей такого права, як »право до землі«, — ніколи його не було тай ледви чи коли — небудь і буде.

Не було?! То — мусить бути!

Колись в Англійців не було права свободи визнавати тү чи іншу релігію. Але в боротбі з насильниками вони здобули собі се право. Колись Французи не мали права говорити й друкувати свободіно все, що думають. Але, вкінци, вони вибороли собі се право свободи слова — устного й друкованого.

Права не спадають готові з неба, як божа благодать: їх здобувається ся боротьбою. Те саме й з правом до землї: треба бороти ся за нього, треба його здобути; а коли ми його здобудемо, — то воно ввійде з часом в тіло і кров кожної людини, так що потім і зрозуміти буде їй важко, як се так люде жили без такого права та як се вони могла згоджувати ся вважати землю за приватну власність якого небудь графа Бобрінського або купця Расторгуєва. Адже-ж недалеко відбігли ті часи, коли наш поміщик вважав мужика за свою власність та розпоряджав ним, неначе яким товаром: продавав, дарував, вимінював на хортів. Однаке часи змінили ся: поміщик стратив право до мужика, а мужик здобув собі право до гідності людини, а не товару. Всілякі права бувають! одні несправедливі, другі справедливі. Несправедливі треба викорінювати з життя, а справедливі — вщіплювати в голови й обичаї людські. Теж саме й з правом до землї; се право — справедливе. Значить ся, треба його зробити добром кожної людини.

III.

»ЗЕМЛЯ — ДОБРО ЦІЛОГО НАРОДУ«.

»Ранійше ми, мужики, були під панами; на-
ми могли торгувати, могли дарувати нас, виміню-
вати. Ми були чужою власністю. Тепер нас ви-
зволили, але земля остала ся й надалі в тій самій
неволі. Тепер треба й землю визволити зпід вла-
сності, — щоби вона стала нашою загальною
ненькою — кормильцю, і щоби нею, нашою
ненькою, ніхто не міг торгувати та шахрувати.«

Так говорив на одних зборах селянин. І слова
його прегарно висказують думку, покладену в
основу тих земельних порядків, які хотіла-би за-
вести в нас партія соціалістів-революціоне-
рів. Аби ви знали, в чім лежить суть сих но-
вих земельних порядків, я розгляну проект за-
кона в справі земельного питання, внесений по-
слами соціалістами-революціонерами до другої
Державної Думи. Додам іще, що сей проект за-
кона, крім соціалістів-революціонерів, підписало
ще й багато інших послів: всіх підписів було 104.
На жаль, сей проект закона не прийшов навіть
під обради тому, що Думу правительство розігнало.
А опісля, як вам відомо, настали в Росії знову
важкі часи: зібрала ся третя, панська Дума, тур-
боти про потреби населення відсунено далеко на
задний плян; почали ся наново всілякі нагінки на
людів, яким народнє горе лежало на серці, і на
заступників працюючих мас, пішли в рух, як ще
ніколи, воєнні суди та шибениці. Все пішло на-

перекір тому, до чого змагала Росія за днів революції. Зрозуміла річ, що й земельні закони, які вводить в життє правительство при помочі рабсько-слухняної та хамсько-підлесної Думи, не мають нічого спільногого з земельним проектом закона соціалістів-революціонерів. Так що-ж? Тим більше потрібно згадувати про нього власне якраз тепер, в хвилинах важких допустів, в таку пору, коли туман що раз-то густійше сповиває наше життє. Хай ярко сіє він у тьмі російського безладдя, хай манить до себе уми й серця многоміліонової голоти, хай освічує шлях, що веде працюче селянство до красшої долі. І тому пригляньмо ся, що дають соціалісти-революціонери населенню Росії, які земельні порядки вони нам обіцяють.

Ось що голосять перші уступи їх земельного закона:

1) Всяка власність над землею в межах Російської держави від тепер і на завсіди касується (зноситься).

2) Уся земля з її водами та нідрями*) проголошується добром цілого населення Російської Держави.

3) До користування сим добром всі горажани й горожанки мають рівне право.

Пояснювати сих параграфів нового земельного закона не треба; вони зрозумілі і без пояснень.

*) Тут мова про такі багацтва землі, як камінний вуголь, камінна сіль, нафта, зелізна й мідяна руда, олово, срібло, золото, плятина і т. п.

Як що земля проголошується добром народу, і як що кожен горожанин і кожня горожанка дістають право користувати нею, то насувається питання, хто-ж буде вважати на те, аби користування землею йшло правильно, без шкоди для неї, і справедливо, себ-то без шкоди для тих чи інших осіб? Хто, одним словом, буде розпоряджати землею? На се новий земельний закон відповідає приблизно так:

4) Верховним розпорядником усієї землі з її водами й нідрами являється зібрання народних представників; місцевими розпорядниками являють органи місцевої самоуправи; найнижчим органом самоуправи являється громада, що містить в собі одну або кілька осель.

Погляньмо, як се треба розуміти.

Справа, очевидно, буде уладжена таким способом:

Ціла Росія розпадається на велике число громад. Жителі кожної такої громади вибирають з поміж себе осібну управу, якій і дають право завідувати справами громади, а в тім числі, значить ся, і її земельними справами. Кажучи інакше: землями, відданими до вживання кожної громади, будуть розпоряджати вибранці населення сеї громади.

Відтак, кілька громад утворять один союз, — скажім, волосний союз громад. Населення кожного такого союза буде мати свою волосну самоуправу — знов таки, розуміється, вибрану цілим населенням волости. Отся сама

вибрана управа й буде пильнувати того, аби землю в цілій волості вжитковано правильно й справедливо.

Такі самі порядки заведеться і для значніших що до об'єму союзів: назвім їх, для прикладу, губерніяльними й областними союзами громад. Земельними справами губерніяльного союза громад буде завідувати управа, вибрана цілим населенням губернії; а на чолі обласного союза громад будуть стояти представники, вибрані жителями цілої області. Само собою розуміється, що вони власне й візьмуть у свої руки владу розпоряджати землями, що знаходяться в ужиткованні всіх жителів цілої області.

Нарешті, над усіма сими »органами місцевої самоуправи« буде поставлене »зібраннє народних представників«, назвім його хоч-би Державною Думою. Дума буде вже, згідно з новим законом »Верховним розпорядником усієї землії«: вона обовязана стежити за тим, аби як громади, так і союзи громад не нарушували тих правил, після яких народ має користувати ся землею та тягнути з неї пожитки.

Не треба ж казати, що члени громадської, волосної, губернської та обласної самоуправи, а також і посли Державної Думи мають бути вибрані загальним, рівним, безпосереднім та тайним голосуванням, без ріжниці пола, національності й віроісповідання: тільки при таких виборах членами місцевої самоуправи та послами Думи зістануть люди, яких само населення собі бажає.

На чім-же, однаке, полягає »розпоряджуваннє землею«?

Задержімо ся, для прикладу, на земельних справах громади.

Вона дістає до своого вжитковання певне число десятин землі. І ми вже знаємо, що перша турбота вибранців громади має йти до того, аби всі члени громади, що хочуть жити з праці коло землі, дістали її в відповідній скількості, й аби ніхто при тім не був покривджений. Друга турбота їх має звертати ся на те, аби земельні богощі громади не виснажувалися через нерозумне та невміле оброблюваннє землі. Що більше: вибранці громади мають робити всі можливі заходи, які потрібні до того, щоби підняти видатність землі та поліпшити селянську господарку. Чи заходить потреба засадити ліс, заложити відпливові рови, осушити болота, зміцнити піскові околиці і т.д.— про все те має громадська управа в свій час потурбувати ся або з власного почину або на постанову зборів громади. На випадок потреби може вона, скликавши збори, навіть постановити, як треба вести господарство. А щоби населенне громади на прикладі побачило, який спосіб господарки найрозумніший та найкорисніший, вибранці громади заведуть »досвідні поля«, на яких робота буде відбувати ся згідно з правилами науки сільської господарки, під доглядом знаючого та досвідченого агронома. Врешті, вибранці громади можуть, зі згодою зборів, призначувати частину громадської землі під будову шкіл, шпиталів, захоронок і т. д. — себ-то таких заве-

день, які необхідні для населення цілої громади. З усього того слідує, що кожня громада буде в себе на місці цілком свободно, без ніякого наказу з гори, завідувати своїми земельними справами при помочі своїх таки вибранців: ніхто не буде її тут перепинювати вже хоч-би тільки тому, що місцеві люди завсіди найліпше знають, що вийде на пожиток населенню їх громади, а що на шкоду. Алеж кожному ясно, що також і поміж кількома громадами або волостями, ба навіть і губерніями, знайдуться і спільні інтереси, і спільні справи в земельнім питанню, — от, хоч-би що до лісової господарки, способу риболовлі по ріках і озерах, побудовання шляхів битих і зелізних, устрою складів для плодів сільського господарства та шпіхлірів і т. п.

З другої сторони, не менше ясно, що земельні інтереси одної громади або навіть губернії*) можуть попасти в суперечність з інтересами інших сусідніх громад або губерній. Сії суперечності треба полагодити, а справи управильнити так, аби населеннеожної місцевости числилося з потребами своїх сусідів тай аби само через них не було кривджене.

А хто має рішати всі спільні та спірні справи кількох громад, як не вибранці »волоського союза громад«? Кому передати турботу про спільні й спірні справи кількох волостей, як не вибранцям »губерніального союза громад«? А врешті хто ліпше справиться з спільними та спірними справами кількох

*) Властиво »губерніального союза громад«.

губерній, як не вибранції »обласного союза громад«?

Ось на що, крім громадської самоуправи, потрібний ще цілий ряд інших самоуправ — волосна, губерніяльна й обласна. Кожна з них буде полагоджувати самостійно свої місцеві справи, а всі разом, на основі спільної, добровільної умови, уладять як мoga найліпше положення робочого народу, що живе з »неньки-кормильки« землі.

Щож відносить ся до »Зібрання народніх представників« себ-то до Державної Думи, то їй згідно з земельним законом соціалістів-революціонерів, припадає праця над зладженням земельних законів, спільних для цілої Росії, розгляданнє земельних проектів (себ-то предложені, начерків або плянів), що виходять від волостей, губерній і областей, поладнуваннє найважнійших земельних противенств і незгідностей і т. д. Зрештою має вона ще один обовязок. Про нього розповім в слідуючім розділі.

IV.

СУСПІЛЬНЕ Й ПРИВАТНЕ ВЖИТКОВАННЄ ЗЕМЛІ.

Підім дальше. Розгляньмо інші важнійші уступи закона, внесеноого до другої Думи 104 по-слами.

Ми знаємо, хто на основі цього закона, буде розпоряджати землею. Тепер на чергу приходять інші питання, а іменно: хто та під якими умо-

вами буде користувати ся землею? В яких розмірах будуть її давати? Все те питання, як бачите, не пусті та відповісти на них треба подрібно, аби не могли тут у нікого зродитися в душі сумніви та непевності.

Землі будуть віддавати ся в ужиткованнє:

по перше державі й органам місцевої самоуправи (спільне вжиткованнє);

по друге, окремим особам, сім'ям, товариствам і спілкам (приватно-робоче вжиткованнє); не треба притім забувати, що землю можна вжиткувати двояко: або для оброблювання її в цілі придбання земельних плодів, або також для побудовання на ній всіляких будинків — хат, хазяйських будинків, промислових і торговельних заведень і т. п. »Всяке інше вжиткованнє земель — сказано в новім законі — є недопустиме«.

Що се таке »органи місцевої самоуправи« — се вам уже відомо; відомо вам і те, для яких цілей управа, зложена з вибранців громад, волостей і т. п. може вжиткувати землю: про се сказано в попереднім роздлї. Але сказано не все: треба додати ще дещо сущного й важного.

Деякі місцевості нашої держави багаті на просторі ліси; моря й ріки кишать надміром риби; Кавказ, Урал і південь Росії славлять ся такими скарбами, як нафта, камінний вуголь, сіль, залізна й мідяна руда, олово, срібло, золото і т. д. Всі ці »дары природи« і »скарби землі« мають загально-державне значіннє; інакше кажучи, потрібні вони цілому населенню, і тому користувати ся ними повинні не тільки жителі тої місцевості,

де лежать та добувають ся сії скарби, але й жителі цілої Росії. З цього слідує, що найсправедливійше буде, коли такі ліси, води й нідра землі перейдуть під заряд обласних самоуправ і »Зібрання народніх представників«. Обласні самоуправи і зібраннє народніх представників заведуть просторі господарства, в користь цілого населення Росії, всюди там, де існують великі ліси, багаті на рибу води, переповнені вуглем, сілю, рудою і т. п. землі. А що тут справді вийде багато користі — не треба хиба ще доказувати: по перше, ціни плодів, добуваних в суспільних господарствах (н. пр. вугля або нафти) будуть »божі« (себ-то справедливі), а не рабівницькі — не такі, як їх сьогодня встановляють великі власники, всілякі купці та промисловці; а по друге, дохід, придбаний з продажі сих продуктів, піде в часті на поліпшення самого господарства, себ-то на обніження цін продуктів, а в часті на заспокоєння всіляких потреб населення — на народну просвіту, лічничі справи, комунікаційні шляхи і т. д.

Таке воно »суспільне вжиткованнє« землі.

А що-ж означає »приватно-робоче вжиткованнє«? І чому воно не називається просто приватним, тільки »приватно-робочим?«

Відповідь коротка. Коли земля відається ся до вжитковання окремій особі, або окремій сім'ї, або, врешті, окремій спілці хліборобів, бажаючих вести господарку спільно, на спілкових основах, то тут перед нами справа приватна, а не суспільна: всі вони ведуть роботу на свою власну відвічальність і для власної користі, — з

їх розходами й доходами суспільність не має нічого спільного. Суспільність і закон домагаються тільки одного: аби всі сї особи обходилися без наємних робітників та обробляли землю своєю особистою працею. Ось тому-то таке вжиткованнє землї називають не просто »приватним«, але »приватно-робочим«.

Чи добре й слушно обміркували все те соціялісти-революціонери, чи нї — рішайте самі; але поки будете рішати, зверніть свою увагу ще на одну обставину, яка знаходить ся в безпосереднім відношенню до приватно-робочого вжитковання землї.

Заходить питаннє, після якого рахунку буде призначувати ся земля до приватно-робочого вжитковання?

Розуміється, годі випрацювати одну спільну міру для цілої Росії, годі сказати: на кожну душу обох полів припадає стільки а стільки десятин землї — і скінчена справа! Се був-би рахунок і нерозумний, і несправедливий. Росія велика; землї в нїй неоднаково плодовиті, неоднаково видатні, неоднаково пригожі до управи; а потім теж для ріжного рода господарки вимагається теж і ріжна скількість землї: одна міра для хлібороба, друга — для садівника, третя — для огородника. З цього слідує, що питаннє про величину наділів мусить рішати ся на місцї, вибранцями громад, волостей, губерній і областей відповідно до видатності землї, роду господарки і т. д.

Однаке чи можуть вибранці рішати сю справу, не оглядаючи ся нї на який-небудь закон,

однаковий для цілого краю, для всіх його жителів? Розуміється, що ні.

Коли вибранці громади або волости, губернії або області візьмуться вияснювати розміри наділів для населення своїх округів діяльності, то вони обовязані твердо памятати, що, після закона, на кожну людину може припасти тільки така скількість землі, яку він буде в спроможності обробити сам особисто, працею рук своїх, без помочі наємних робітників, себто наймитів; більше понад те ніхто не має права дістати; винятки від цього правила допускаються тільки на випадок особливо-некорисного складу сім'ї (перевага нездібних до праці членів сім'ї над робітниками), або часового браку (убутку) робочої сили.

І так, проект закону соціалістів-революціонерів установляє найвищу міру земельного наділу, яку називає робочою нормою; норма, по нашому, се й значить встановлена законом міра; а »робочою« названа вона тому, що обчислюється її після праці: скільки здорова людина зможе обробити землі своїми силами, з'уживши на се в цілості своїй робочий час, стільки вона й має права дістати її для свого вжитку.

Ну, але припустім, що через недостаток землі або з якої іншої причини, громада або союз громад не зможе заспокоїти всіх членів та обділити їх після робочої норми. Щож тоді робити? Після якої міри розділювати тепер землю?

На се земельний закон соціалістів-революціонерів відповідає так:

Наділ повинен бути що найменше такий, щоби дохід з нього міг покрити всі конечно потрібні розходи робітника, розходи на здорову хату й здоровий харч, розходи на піддержання та поліпшення господарки, розходи на заплату податків і т. д. Те-ж саме правило має заходити приміненнє також і при наділюванню землею цілої сім'ї: дохід з наділу для цілої сім'ї має забезпечити здорове, достатнє життя всім членам сії сім'ї. (Основою обчислення є число ротів).

Така то найнизша міра наділу: як що хто захоче дістати її цілу, то відмовити йому сього не можна — від сього-ж вона є найнизшою або, як сказано в законі, з'уживною (консумційною) нормою. А з'уживною названа вона тому, що тут величина наділу обчисляється після того доходу, який буде потрібний на покриття всіх необхідних потреб робітника або робітничої сім'ї (від слова з'уживати себ-то видавати на піддержання життя).

V.

ЧИ ТРЕБА БУДЕ ПЛАТИТИ ЗА ВЖИТКОВАННЄ ЗЕМЛІ?

Після нового земельного закона соціялістів-революціонерів уся земля — і монастирська, і царської родини (фамілії), і кабінетна, і принадлежа до державного скарбу (себ-то казъонна), і навіть така, що знаходить ся в приватнім посіданню — має стати добром цілого народу.

Дуже гарно. Алеж посідачами землії являють ся тепер не тільки поміщики й земельні глитаї, але й самі селяне. Що-ж значить ся, і в них відберуть землю? Сього, скажете ви, ніколи не буде: мужик не віддасть ані землії, яку дістав як наділ (при визволенню з кріпацтва), ані тим більше тої, яку він сам собі купив за свій кріваво зароблений гріш!

Не лякаймо ся слів, а ліпше розгляньмо ся розважко в сім страшнім на око питанню відносно »відібрання« селянської землії.

Наше робоче селянство — не говорю вже про безземельних! — майже ціле без винятку малоземельне; у мужика — чи він на громадській землії, чи на своїй власній загороді — землії, і наділової і купленої, так мало, що жити з неї він не може: недосипає, недоїдає, кінців з кінцями, себ-то доходів з землії з розходами на життє ніяким чином до купи звести не може, залазить в довги, нуждії своїй кінця-краю не бачить. Що йому з того, що він — власник, коли з тої своєї власності він тільки що ледви-ледви дихає? Річ ясна, що в такого мужика — а таких міліони! — ніхто нічого відбирати не буде: йому не тільки оставлять до вжитковання його наділ і ту мізерну землицю, яку він купив за наскладані літами гроші, але ще й добавлять який там зайвий шматок; адже-ж, після нового закона, в ужиткованню в нього повинно бути не менше, як становить з'уживна норма! Що-ж відбирати в нього, коли йому ще й до з'уживної норми багато недостає? Полишається ся, значить ся, рішити —

що ліпше: чи величати себе власником та жити в нужді й у довгах, чи навпаки користувати·ся добром цілого народу та жити без нужди й без довгів? Не думаю, щоби хто-небудь вибрав те перше.

Інша справа — многоземельні мужики. Одначе, по перше, їх в Росії не так то й багато. А, по друге, ось що: коли мужик тримає наймитів, користується чужою працею, то се вже не робочий селянин, тільки сільський глитай, або хоче таким стати ся. А з »глітайською« землею так само, як з землею поміщицькою або кабінетською, цяцькати ся нема що. Самі селяне се добре розуміють: »хай буде й так, що чоловік, кажуть вони, і не доїдав і не допивав, аби тільки докупити собі десятин 50—100; однаке пощо він їх купив, коли сам він цілу ту землю обробити не зможе? Хиба на те, аби змусити других працювати на себе. Так що-ж тут богато й балакати?« І справді так, нема тут що »балакати«; доведеться відбирати землю від усіх, у кого її більше, чим дозволяється ся після »нового закона«; оставлять тільки те, що належить ся після робочої міри, а все, що лишить ся понад сю міру — відберуть для тих, кому землі недостає. »Новий земельний закон« змірює головним чином до того, аби ввести в Росії »зрівнаннє« в земельнім господарстві. А де відбувається ся зрівнаннє, там, розуміється ся само собою, на тисячу задоволених знайдуться дві-три душі невдоволені, для яких, річ зрозуміла, буде дуже не в смак розставати ся зі своїм добром в користь тих, що дійсно потрібують. Алеж-бо

новий закон не ситими піклуєть ся, тільки голодними — придавленими працею не під силу, недосипаючими, недоїдаючими!..

Після всого того, що було сказано вище, остається ся поставити ще одне важне питання: добре, але під якими-ж умовами будуть віддавати ся землі до вжитковання? Чи доведеться платити за се що-небудь? Або чи, може бути, треба буде ноносити за землю які-небудь податки?

У відповідь на се питання »новий земельний закон« каже ось що:

»За віддачу землі в приватно-робоче вжитковання не вільно побирати ніякої оплати, ані під видом аренди, ані під видом ґрунтового податку.«.

Інакше кажучи: кожен, хто дістане в ужитковання землю для оброблювання її своєю працею, не буде за се нічого платити — ані ґрунтового податку, ані арендного чиншу, бо вжитковання землі має бути безоплатне.

Однаке той сам закон робить дальше таке застереження:

»Оподаткованню можуть підлягати тільки надважки в доходах з землі понад приняту норму або надзвичайні доходи, які мають свою основу в особливих прикметах землі або в інших причинах більшої видатності даного наділу.«

Можна-би подумати, що новий закон заставляє тут якусь лапку, і що за вжитковання землі доведеться ся, врешті решт, таки щось комусь виплачувати.

Розгляньмо, чи справді воно так.

Не забувайте, перш усвого, що земля потрібна людям не тільки для оброблювання, але та-кож і для всіляких будівель.

Візьмім наприклад, такий випадок. Фабрикант дістає великий шматок землі та будує на нім фабрику, в якій працює в його користь дві-три тисячі наємних робітників. Що-ж, чи може віддати йому безплатно сей шматок землі? Ні, неможливо допустити до такої үесправедливості: він обовязаний платити за вжиткованнє надвижки доходів з народнього добра — з землі.

Ледви чи й треба додавати, що чинш аренди за всі такі надвижки вплине до кас місцевих самоуправ, а ті вже з'ужують його на потреби місцевого населення, а перш усього, розуміється, на потреби найбільше вбогої його частини.

Бувають однаке ще й інші випадки, коли по справедливості доведеться наложить податок на деякі шматки землі.

Хто не знає того, що доходи з землі бувають ріжні? А ся ріжниця походить від таких, наприклад, обставин.

Ось два шматки землі. Вони величиною собі рівні. На їх обробленнє з'ужите однаково скількість і праці, і грошей (скажім, на уліпшеннє). А тимчасом один шматок родить більше, як другий, і значить ся, приносить більше доходу. А чому так? Розуміється ся, се так тому, що один з них уже з природи, сам від себе, більше родючий, — а, значить ся, і більше видатний від другого.

Ось два інші шматки землі. Вони теж величиною собі рівні. На обробленнє їх з'ужито однакову скількість працї й грошей. Вони й однаково з природи родючі. Однаке один з них лежить поруч зелізниці, а другий — в глухій закутині, забитій від світу дошками. В отсім однім ціла ріжниця поміж ними; і от, завдяки власне сій ріжниці, шматок, що знаходить ся поруч зелізничої лінії, цінить ся дорожче від того, який положений далеко від зелізничного шляху. А чому? А тільки тому, що близькість до зелізниці робить перевіз продуктів сільського господарства дешевшим і таким чином підносить доходи з землі, хоч вона не більше родюча, як інша, положена дальше.

Ви бачите, що в обох приведених тут випадках ріжниця доходів з земельних шматків залежить не від праці і не від грошевих вкладів тої особи, яка вжиткує сій шматки: в однім випадку зробила землю більше дохідною сама природа, в другім — всі ті, що закладали зелізничі шини, будували вагони, ставили зелізничі будинки і т. д., і т. д. А коли воно так, то я позволяю собі запитати ся: чи се справедливо, щоби надвижковим доходом з землі користував ся чоловік, який, як-то кажуть, і вусом не моргнув для одержання свого висшого доходу? Чи се справедливо, щоби те, що створила сама природа та праця богатох людей, мандрувало в кишеню одного чоловіка? Ну, а коли се несправедливо, то треба зробити так, щоби надвижковий дохід, якого сам обробляючий землю ні душою, ні тілом не

завинив, а тим самим і на нього не заслужив, — щоби отже такий дохід в цілості переходив до розпорядимости »органів самоуправи«, які й з'ужиткують його на потреби населення.

Так ось про якого рода »наложенне податку« говорить земельний закон соціалістів-революціонерів. Ніякої тут лапки нема тай бути не може!...

VI.

ЩО ДАЄ РОБОЧОМУ НАРОДОВИ СОЦІЯЛІЗАЦІЯ ЗЕМЛІ?

Нові земельні порядки, про які тут була мова, принято називати соціалізацією землі.

Слово соціалізація можна перекласти на українську мову словом усупільненнє: коли що-небудь стає добром цілої суспільності, то се й буде усупільненнє землі, переміну її в суспільне, всенародне добро.

Ми, соціалісти-революціонери, думаємо, що робоче селянство тоді тільки й відітхне свободнійше, коли в нас буде заведена соціалізація землі: всяке інше рішенне земельного питання ні до чого путнього недоведе. Коли се правда, то не завадить ще раз зазначити коротко, що дасть робочому народови соціалізація землі, від чого вона його раз на завсіди вибавить.

В 1905. році відбув ся в Москві з'їзд селянського союза. Пішли балачки про землю. Забалакали й про соціалізацію землі. Одні доказували, що в ній — ціле спасення мужика. Другі, навпаки, твердили, що соціалізація землі — це пуста, невиповнена вигадка: землі, мовляв, у нас в Росії мало, і як що передати її всю в цілості селянам, то на кожну душу припаде не більше як одна десятина, а з одної десятини мовляв, не збагатієш. Тоді підняв ся один селянин і відповів на те так: »Нічого, нам вистане. Ви рахуйте ліпше на інший спосіб: наприклад, селяне одну частину обробляють на своїй землі, другу — на виарендованій, а третю на панських економіях. Треба передати селянам усі ті три частини. Більше понад те, скільки є землі, ми не домагаємося ся«.

І сей селянин, очевидно, зрозумів суть соціалізації землі сто раз ліпше, чим розуміли її всі ті, що повставали на з'їзді проти соціалізації.

В самій речі. Ви памятаєте, розумієте ся, до чого зводить ся положення сучасного робочого селянина? Земля не дає йому часто навіть такого заробітку, який він діставав-би, коли-би зівсім не мав землі, тільки працював-би де-небудь на боці як наймит. Можна сміло сказати, що поміщик і глитай, який тримає в своїх руках просторі землі, відбирають від селянина більше як половину тих плодів, які він власною працею добуває з землі. Куди-ж, заходить питання, діваються сі страчені для селянина плоди землі? На заплату аренди за землю, яку він арендує від великого

землевласника. При соціялізації землі цього не буде. При соціялізації землі не буде більше арендного визиску, і ціла вартість того плоду, який тепер іде в користь великого землевласника, останеться в мужика.

Пригадайте собі ще одно. Мужик часто хотів-би приарендувати собі в поміщика ще там який зайвий шматок землі, але він не може. А чому-ж він не може? Розуміється ся, не тому, що на обробленні цього шматка не вистане йому часу, — нічого подібного! А просто тому, що поміщик не хоче давати мужикові в аренду цілої своєї землі: се для нього некорисно; він воліє оставити частину землі в себе та сказати мужикові так: я, мовляв, віддам тобі в ужиткованні одну десятину, а ти мені за се відробиш — з'ореш, засієш тай збереш — цілих дві, а може й три десятини. Гарний собі рахуночок, — не правда? А вже при соціялізації землі не буде кому робити такі павучі рахунки: як що не буде панських економій, то не буде до кого йти на відробітки, не стане й відробітного визиску.

От і виходить таке, що селянин, який говорив на московськім з'їзді, справді влучно оцінив значіння соціялізації землі; він зрозумів, що річ не тільки в тім, щоби прибавити селянинові ще там яку зайву десятину — хоч і се важне, розуміється ся! — а в тім, щоби дати йому до «вжитку» всі три частини, себ-то землю і з наділу, і з аренді, і з відробітків. Коли, мовляв, се станеться, — а станеться воно тільки при соціялізації землі, — тоді мужик вибавить ся від аренд-

ного й відробітнього визиску, тоді він буде мати в себе в руках увесь повний витвір своєї праці: все, що він напрацює, все при нім і полишиться.

А потім не треба забувати на ще одну немаловажну обставину.

Адже-ж сучасний селянин — се неначе невільник землі, і хиба тільки на сміх можна величати його »свобідним хліборобом«. Який-же він свободний хлібороб, коли він на ціле своє життє прикований до свого нікчемного наділу нуждою, працею не під силу, журбою та страхом, що буде завтра, і ні має в нього сил порвати сї кайдани. Як покинути свій з'остогиділій куток, де з кожним днем що-раз важче й важче дихати? Куди звернути ся? Хиба-ж не всюди такі-ж самі з'остогиділі кутки та міцні кайдани? А втікнеш, в погоні за чимсь ліпшим, то, чого доброго, ще в гірше залізеш... І остаеть ся »свобідний хлібороб« по давньому в неволі в своєї землі — лихословить її, замучену, обезсильну, а відірвати ся не може. Разом з соціалізацією землі також і сей тягар спаде мужикови з пліч: не гірка неволя, а його добра воля й свободне бажаннє буде привязувати його до того, або іншого місця.

Отсії всі переміни, які внесе в життє соціалізація землі, піднимуть господарку мужика, попліпшать його долю. А коли вже село прийде дещо до себе та заживе бодай хоч трохи зносно, тоді й міському робітникови стане лекше дихати. Що за причина сього — не так-то й важко зрозуміти.

З'убожіле, зруйноване село викидає на робочий ринок тисячі людей, що потрібують заробітку. Бездомні, виголоднілі втікають вони з села в місто, де й без них чимало безробітних. Але вони все сунуть тай сунуть. Число безробітних зростає. Від охочих поступити на фабрику або завод і обігнати ся годі. А хазяїни заводів, фабрик і промислів, розуміється, раді з того напливу »сіраків« з села: через них і ціна праці спадає, — хиба-ж багато треба мужикови, аби тільки ніг не протягнути? — а хазяйська рука натискає на горло робітника все міцнійше й міцнійше, бо не має в хазяїна страху, що лишить ся без робітників: одні погрозять, погрозять тай підуть геть, а на їх місце зараз-же збіжать ся охочі наймати ся — двічі, тричі стільки, як треба.

Чи можливе що-небудь таке тоді, коли зникне земельний голод, зникне арендний і відробітній визиск, зникне все те, що жене тепер з'убожілого мужика в місто — до фабрики або заводу, до промислових заведень?

Ні, коли земля стане добром цілого народу, тоді примусовий нахід »сіраків« на міста не тільки зменшить ся, але можливо, що й зовсім перепи-нить ся: »сіраки« вернуться тоді назад до покиненої ними землі. А се зменшення числа безробітних, сей відворотний похід з міста в село змусить »хазяїнів« трошки присмирніти: заробітна плата піднесеться, положення робітників стане міцнішим. Соціалізація землі вийде на добро міським робітникам ще й іншим шляхом. А як іменно — зараз побачимо.

Від давна відомо, що наш фабрично-заводський промисл розвивається пиняво — все з підмогою привілеїв і грошевих запомог від правительства. І се зрозуміло чому. Хто є головним покупцем всіляких товарів, витворюваних на фабриках і заводах? Розуміється, що робочий народ; а в нас перш усього селяне, бож їх біля сто мільйонів душ. Однаке селяне тепер бідні, купувати вони багато не можуть, хоч і недостає їм багато: їх »покупна сила« слаба — через брак гроша, через нужду безмірну слаба.

Припустім, що добробут селян підніметься, — а при соціалізації землі він не може не підніметися, — тоді підніметься теж і їх »покупна сила«, тоді зросте в нас і число покупців. Мужики, ставши заможнішими, будуть домагатися далеко більше всіляких товарів, чим питаютимуть за ними тепер; заводи, фабрики і ріжні промислові підприємства стануть працювати повною парою, меткійше як досі; доведеться збільшувати їх число, доведеться маленькі промислові заведення переміняти в великі; доведеться шукати для них свіжих робітників. Попит на робочі руки зростає, — зростає й ціна праці, і самопевність робітників. А чей-же бодрій дух робітника — се велика сила в боротьбі з капіталістами!...

Таким чином, ми можемо по справедливости сказати, що соціалізація землі необхідна для цілого робочого народу — і для селян, і для робітників.

Потрібна вона не тільки, як шлях до достатного життя, але й як забороня народньої волі.

На перший погляд воно неначе й не зовсім зрозуміло, яким чином соціалізація землі може служити справі народної свободи; а тимчасом так воно справді й є, і ось чому.

Хто се такі в нас велиki землевласники? Здебільшого, поміщики-шляхтичі. Живуть вони з доходів з землі. Богато з них цілими літами й носа не показують в своїх маєтках, але доходи з них вони дістають та опливають в достатках і живуть собі роскішно в столицях, у великих містах Росії, в чужих краях. Всі ті пани—з малими винятками — привязані до старих часів цілим своїм серцем, ненавидять цілою душою ті новости, які мають вийти на добро робочого народу, а найбільше вже ненавидять вони ту саму »волю«, за яку десять літ тому назад так по геройськи борола ся свідома й робоча Росія. Тай справді на якого біса їм тих новостей, коли вони почувають себе прегарно й при старих порядках? До чого здали ся їм якісь-там всілякі вольності, коли їм і тепер вільно жити для власної роскоші та поступати після правила »не перешкоджай моїй натурі«? Вони дуже добре знають, що новости й вольності, за якій йшла в нас боротьба, підріжуть в коріннїх теперішнє щасливе становище — відберуть від них і багатство, і владу, і славу. Тому то поміщики-шляхта й заступають ся за старими порядками проти порядків нових; тому то цар з міністрами та губернаторами, яким би хотіло ся задержати робочу Росію й на далі в зліднях, темноті й неволі, так приятелюють з великими землевласниками, опи-

рають ся на їх силі. А сила ся не тільки погубна, але ще й злобна. Треба вирвати їй зпід ніг опору.

А опирається вона на своїх великих маєтках.

Коли настане соціалізація землі, тоді не стане сих великих маєтків, тоді загине, значить ся і та злобна й погубна сила, яка лежить коло-дою на шляху визволення та обнови Росії.

VII.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЛІ І СОЦІАЛІЗМ.

І так:

Соціалізація землі — ось сущний спосіб, здатний покласти край тій безпросвітній нужді, від якої нидіє тепер наше робоче селянство. Всі інші способи не доведуть до нічого путнього тай довести не можуть. І тому треба нам з усієї сили добивати ся тих земельних порядків, про які тут була мова; треба, не покладаючи своїх рук, бороти ся за соціалізацію землі, бо в ній і тільки в ній ціле спасення села. Затямте собі се міцно і раз на завсіди!..

Чи можна однаке твердити, що соціалізація землі — се якесь чудотворне зїлле, яке вилічить робоче селянство від усіх його недуг, вибавить село від усякого рода хижаків і гнобителів та зробить з нього рай на землі?

Ні, так твердити не можна, і ось чому.

По перше: з одною землею далеко не зайдеш; нові земельні порядки без глибоких перемін

в цілім укладі нашого життя, наприклад, в справі управи країною, установлення податків, призначування грошей на всілякі суспільні потреби і т.д. — справдешньої користі принести не можуть: вони так само, як нове вино, — яке й бордюгів нових потребує.

А по друге: адже-ж неважко з гори відгадати, від чого соціалізація землі селян не вибавить тай вибавити не в силі.

І при соціалізації землі буде робочий народ потребувати позичок для зміцнення та поліпшення свого господарства. На скільки державний скарб і органи місцевої самоуправи не з'уміють задоволити сеї потреби робочого селянства, на стільки воно й на далі останеться в сітях лихварів, що позичають гроші за високі проценти.

Правда, земля тоді буде »визволена з під власності«, як говорив селянин на московськім з'їзді. Значить ся, визискувати мужика землею і при помочі землі ніхто вже тоді не зможе.

Але-ж бо лихварі з тісно набитою кишенею та цілій їх лихварський нарибок чайже лишиться? Лишиться ся, значить ся, і той рабунок, який називається ся позичкою на застав, позичкою на проценти, установлені самим лихварем.

Дальше. І при соціалізації землі доведеться робочому селянству мати до діла з купцями та всякими торговельними посередниками, доведеться купувати в них всілякі товари, доведеться продавати їм рільничі витвори. А на скільки всяка торговля та всяке піснередництво в обміні товарів звязані тісно з обманом, з визиском ро-

бочого народу, на стільки, значить ся, сей визиск і обман остануть ся і при нових земельних порядках.

Тут, в справі обмана й визиску, купцям і торговцям прийдуть на поміч промисловці, — особливо ті, що загніздилися зі своїми підприємствами біля сіл і закуповують у селян, припустім, бураки, бараболю або які-там інші сирі витвори землі. Нічого й казати, що при такого рода закупах справа без обманства, мантійства й визиску зі сторони панів фабрикантів не обійтеться.

Одним словом: соціялізація землі всіх кайдан з села не здійме та робочого селянства від купців, фабрикантів, посередників і лихварів не вибавить.

Всі кайдани спадуть і з села, і з міста, всякоого рода хижацтво, визиск, обманство й рабівництво щезне тільки тоді, коли настануть дні соціялізму. А соціалізм і соціялізація землі — се зовсім не одно й те саме: перемішувати їх зі собою не треба. В чім тут лежить ріжниця, і яке значіннє має соціялізація землі для соціалізму — се власне я попробую пояснити на остаток.

Ніякого господарства — ні фабричного, ні заводського, ні промислового, ні сільського — не можна вести без землі, без будинків, без робітень, машин, грошевого капіталу і т. д. Всі ці потрібні до кожньої господарки предмети називають ся по вченому, засобами й знаряддями витворчості або продукції. Земля, робітні, машини, інструменти і т. д., — се є, значить ся, засоби і знарядди витворчості або продукції,

бо при їх помочі люде витворюють або продуку-
ють всілякі фабричні й заводські товари, промис-
лові й рільничі продукти.

Тепер усі засоби й знаряди продукції, — себ-
то і земля, і фабричні будинки, і машини, і гро-
шеві капітали і т. и. — становлять приватну вла-
сність окремих людей.

За днів соціалізму приватних власників над
засобами й знаряддями продукції зовсім не буде;
тоді всі землі, фабрики, машини, грошеві капітали
і т. и. стануть добром цілого народу, тоді «за-
соби й знаряди продукції» будуть у-
суспільнені.

Тепер робота, потрібна до виробу всіляких
товарів та до добуття промислових і рільничо-го-
сподарських продуктів, — ціла ся робота ведеть
ся розкинено й без порядку в окремих приватних
господарствах, тут одинцем, там при помочі наєм-
них робітників.

За днів соціалізму всяке господарство — і
фабрично-заводське і рільниче буде поставлене
на широких спілкових основах, а вести будуть
його спільно при помочі удосконалених знарядів
і машин. Тоді, значить ся, і сама продукція
буде у суспільнена.

Тепер необхідні для кожної людини пред-
мети — от, скажім, одежа, обувє, харч, топливо
і т. и. — становлять приватну власність фабри-
кантів, заводчиків, промисловців, землевласників,
які й пускають їх у продажу.

За днів соціалізму все, що робочий народ
буде витворювати або продукувати в належних до

нього фабриках, заводах і економіях, все те буде вважати ся його-ж таки добрим: тоді, значить ся, будуть усунуті ненависті також і продукти всенародної праці.

Таким чином, на питаннє, в чім лежить суть соціалізму, ми можемо відповісти так:

Усунуті ненависті засобів і знарядів продукції, усунуті ненависті самої продукції та усунуті ненависті предметів, потрібних кожному до здорового й розумного життя, — отсє й є, по своїй суті, соціалізм.

Тепер ви бачите, що соціалізм і соціалізація землі в самій річи не одно й те само. При соціалізмі добром цілого народу будуть всі засоби й знаряди продукції, себ-то і земля, і фабрики, і заводи, і промислові підприємства, і машини і т. и. Тимчасом при соціалізації землі всенароднім добром стає тільки одна земля. А потім ще: при соціалізмі ціле народне господарство — і фабрично-заводські підприємства, і промислова робота, і рільничо-господарська праця будуть вести ся великими гуртками робітників, спільно, після одного широкого пляну, при помочі ліпших знарядів і машин; тимчасом при соціалізації землі рільничо-господарські заняття й роботи можуть вести, як ми се вже знаємо, також і окремі особи, і окремі сім'ї, і невеличкі товариства — кожен на свою руку, на свою відвічальність і на свою користь. Нарешті, при соціалізмі продукти сільсько-господарської промисловості будуть вважати ся добром цілої країни; а тимчасом при соціалізації землі

продукти сї будуть належати до тих осіб, які їх своєю працею витворили і тому сї особи можуть їх або самі з'ужити, або пустити їх в продажу.

Повторяю: ріжниця поміж соціалізмом і соціалізацією землі велика, змішувати їх зі собою ніяким чином не можна. Однаке мимо того, соціалізація землі — се перший, найважливіший ступінь на шляху до соціалізму.

Осудіть самі.

Соціалізм — се безперечно та красша будучність, до якої змагає цілий робочий народ — і робітники, і селяне, і »місто«, і »село«.

Ціла річ однаке в тім, що »місто« і »село« дійдуть до соціалізму ріжними шляхами.

В »місті«, себ-то на фабриках і заводах, сама від себе приготовляється та частина соціалістичних порядків, яку ми висше назвали »усуспільненнем продукції«: фабрично-заводське господарство ведеться при помочі машин і за посередництвом тисячів робітників, об'єднаних спільною працею. Коли самі фабрики й заводи з усім своїм добром перейдуть в руки робітників, коли всі засоби й знаряди фабрично-заводської продукції будуть усуспільнені, — тоді для »міста« настане царство соціалізму.

Інакше в сільськім хазяйстві. Тут, на »селі«, ані засоби продукції, ані сама продукція поки-що не усуспільнені: земля поки-що — се приватна власність окремих осіб і родин, рільничо-господарські роботи — се їх приватна справа.

Коли настане соціалізація землі, тоді »село« поступить далеко вперед на стрічку соціалізмови.

Адже-ж земля — се найважнійший зпоміж усіх засобів рільничо - господарської продукції. Після того, як вона буде усунута, доведеться віддати в ужиткованнє цілого народу рільничо-господарські будинки, машини, знаряди і т. п. А потім ще останеться усунуть саму рільничо - господарську продукцію, — себ - то зробити так, щоби пільні та всякі інші хліборобські роботи провадила ціла громада, після спільногоплану, при помочі удосконалених знарядів і машин. Коли все те здійсниться, тоді й »село« ввійде до царства соціалізму, — хоч і іншим шляхом, як »місто«, але всеж-таки до нього дійде та заживе зовсім інакше, на новий, справедливий, гарний лад...

Вийшли з друку такі книжки:

- М. ДРАГОМАНІВ — Чудацькі думки про українську національну справу.
- М. ДРАГОМАНІВ — Листи на наддніпрянську Україну.
- М. ЗАЛІЗНЯК — Самостійна Україна — несоціалістичне гасло?
- М. ЗАЛІЗНЯК — Українці, Росія й війна.
- М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Українська Галичина окремий коронний край!
- М. МИХАЙЛЕНКО — Національне питане в Росії й війна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — Росія й Україна.
- М. МИХАЙЛЕНКО — «Визвольні маніфести» російського уряду в теперішній війні.
- Ю. РУЧКА — Російські соціалісти й теперішня війна.
-
- М. БОРИСОВ — Соціалізм і проблема національної автономії.
- Х. ЖИТЛОВСЬКИЙ — Соціалізм і національне питане.
- К. КАВТСЬКИЙ — Національність й інтернаціональність.

К. КАВТСЬКИЙ — Національна держава, імперія-лістична держава й союз держав. Переклад з німецького з додатком: Д. СМЕТАНКА — Соціалізм, завойовницька політика, патріотизм і націоналізм.

Л. КУЛЬЧИЦЬКИЙ — Федералізм і соціалістична політика.

К. ЛЯЙТНЕР — Імперіялізм московського народу.

В. ЛІБКНЕХТ — Чи Європа має скозачіти?

Е. ПЕРНЕРСТОРФЕР — Про новітній націоналізм.

К. РЕННЕР — Національна справа, інтернаціоналізм, імперіялізм і соціалізм.

К. РЕННЕР — Нація, як правна ідея й інтернаціонал.

К. РЕННЕР — Проблеми сходу.

Н. АНДРЕЄВ — Початки релігії.

А. БАХ — Економічні нариси.

А. БАХ — Цар — Голод.

Боротьба за землю і волю в Росії.

Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Як мужик став довжником у всіх.

Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про неправедного царя.

Ф. ВОЛХОВСЬКИЙ — Казка про салдатську душу

М. ДРАГОМАНІВ — Віра і громадські справи.

М. ДРАГОМАНІВ — Рай і поступ.

М. ДРАГОМАНІВ — Оповідання про заздрих богів.

С. ДІКШТАЙН — Хто з чого живе?

- ДИКІЙ — Які мають бути земельні порядки в Росії.
ДИКИЙ — Самодержавство й народоправство.
Ф. ЛЯССАЛЬ — Програма робітників.
Ф. ЛЯССАЛЬ — Про суть конституції.
О. НАЗАРУК — Що се є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріят, капіталізм і організація.
В. РЮМИНСЬКИЙ — Повстання селян в Англії.
Чи є тепер панщина?
В. ШВАЧКА — Чому позичали віру?

В німецькій мові вийшли:

- G. RUCZKA — Die russischen Sozialisten und der gegenwärtige Krieg.
G. RUCZKA — Die französischen Sozialisten und der Krieg.

В „Політичній Бібліотеці“ вийшли:

- Л. ВАСИЛЕНКО — Світова війна.
М. ДРАГОМАНІВ — Старі хартії вільності.
Ж. ЖОРЕС — Батьківщина і робітництво.
М. ЛОЗИНСЬКИЙ — Утворення українського коронного краю в Австрії.
О. НАЗАРУК — Як називається наш рідний край і нарід?
С. ТОМАШІВСЬКИЙ: Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни.

Друкують ся або готують ся до друку:

Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів.

Галичина й її національне значінє для України.

Е. БЕРНШТАЙН — Інтернаціонал робітничої кляси й європейська війна.

I. СОКИРА — Хай Європа козачіє!

До уґрунтовання програми української соціалістичної партії.

М. ДРАГОМАНІВ — Про неволю віри.

М. ДРАГОМАНІВ — Швейцарська Республіка.

Е. ВАНДЕРВЕЛЬД — Ідеалізм в марксізмі.

Л. ШИШКО — Оповідання з московської історії.
Частини I—III.

Л. ШИШКО — Робочий народ і державний лад.

Національна справа в Росії й як її полагодити.

Як бороти ся за землю і волю.

Що таке свобода й як її добувати.

Від самодержавства до народоправства.

Панщина й її упадок в західній Європі.

Французька армія під час великої революції.

Славетні дні турецького війська.

В. ВИННИЧЕНКО — Боротьба (Оповідання).